

М.В. БАНІК ¹, В.В. ТВЕРЕТИНОВА ², Р.Є. ВОЛКОВА ²,
Т.А. АТЕМАСОВА ³, А.А. АТЕМАСОВ ³,
О.О. БРЕЗГУНОВА ³, А.С. ВЛАЩЕНКО ⁴, Г.Л. ГОНЧАРОВ ⁵,
С.В. КОНОВАЛЕНКО ⁶, В.М. СКОРОБОГАТОВ ³,
Є.В. СКОРОБОГАТОВ ³, О.Г. ЦЕЛІЩЕВ ¹

¹ Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького
вул. Пушкінська, 86, м. Харків, 61024, Україна
mbanik@uriffm.org.ua

² Харківський національний педагогічний університет
ім. Г.С. Сковороди вул. Блюхера, 2, м. Харків, 61165, Україна
monitoring@uriffm.org.ua

³ Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна
atemasov@mail.ru

⁴ Національний природний парк «Гомільшанські ліси»
вул. Курортна, 156, с. Задінецьке, Зміївський р-н, Харківська обл.,
63436, Україна

⁵ Східне державне басейнове управління охорони водних живих ресурсів
Держпром, 6 під., 10 пов., пл. Свободи, 5, м. Харків, 61022, Україна

⁶ Харківський національний аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва
студ. містечко ХНАУ, сел. Комуніст, Харківський р-н,
Харківська обл., 62483, Україна

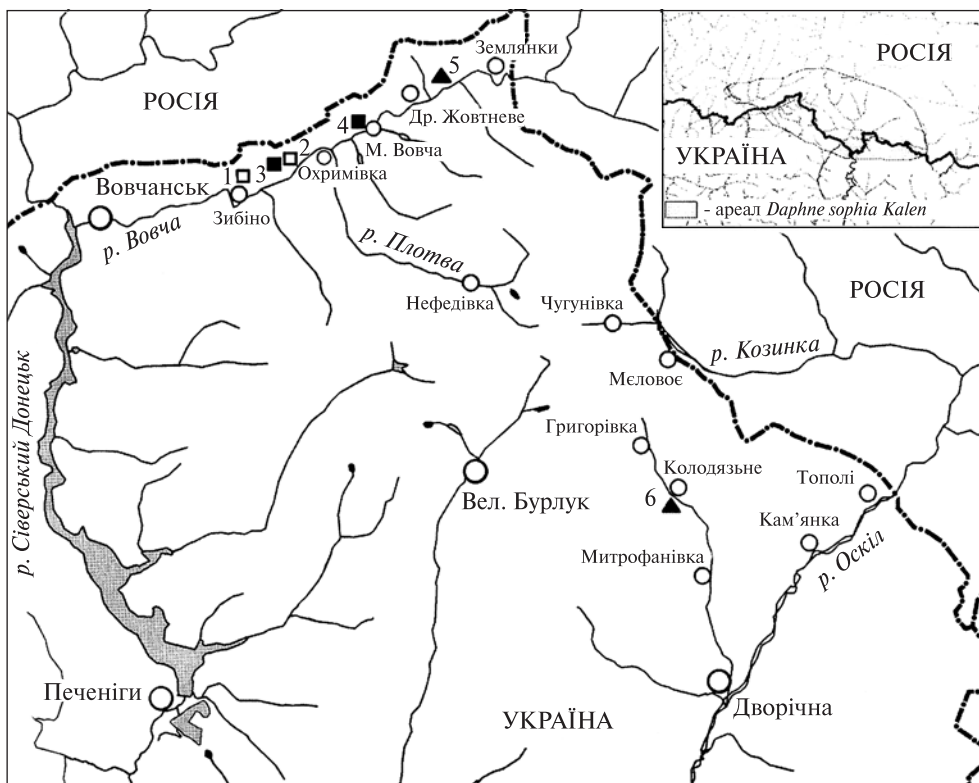
НОВІ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ *DAPHNE SOPHIA* KALEN., (THYMELEACEAE) В УКРАЇНІ

Ключові слова: *Daphne sophia*, зникаючий вид, Харківська область

Daphne sophia Kalen. — один з найрідкісніших видів флори України, внесений до вітчизняного, європейського і світового Червоних списків. Його ареал займає невеличку територію на південних відрогах Середньоросійської височини в Харківській обл. України та Білгородській обл. Росії. Вид є ендеміком басейну р. Сіверського Дінця і реліктом третинного періоду, а його прогресуюче зникнення пов'язують зі знищенням лісів із *Pinus sylvestris* var. *cretacea* Kalen. Соснові ліси колись зростали на крейдяних відслоненнях по схилах корінних берегів річок на півдні Середньоросійської височини, однак майже повністю вирубані ще до початку ХХ сторіччя. *D. sophia*, ймовірно, траплявся у підліску, а також уздовж узлісь цих лісів [2, 5]. З 14-ти відомих на початку минулого століття невеличких популяцій виду [4, 7] до 1960-х рр. збереглося лише 6 [6].

У літературі є відомості про чотири місцезнаходження *D. sophia* в Україні (рисунки). Усі знахідки зроблено на правобережжі р. Вовчої у Вовчанському р-ні Харківської обл. Два місцезнаходження виявив видатний вітчизняний ботанік В.І. Талієв під час експедиції 1910 р. [7]: перше — на високому схилі корінного бе-

© М.В. БАНІК, В.В. ТВЕРЕТИНОВА, Р.Є. ВОЛКОВА, Т.А. АТЕМАСОВА, А.А. АТЕМАСОВ,
О.О. БРЕЗГУНОВА, А.С. ВЛАЩЕНКО, Г.Л. ГОНЧАРОВ, С.В. КОНОВАЛЕНКО,
В.М. СКОРОБОГАТОВ, Є.В. СКОРОБОГАТОВ, О.Г. ЦЕЛІЩЕВ, 2007

Поширення *Daphne sophia* Kalen. в Україні: □ — відомі місцезнаходження, в яких вид зник в XX ст.; ■ — відомі місцезнаходження, де вид повторно виявлено у 2004 р.; ▲ — нові місцезнаходження, де вид уперше виявлено у 2004 р.; 1 — 20 кв. Чайківського лісництва Вовчанського держлісгоспу; 2 — поблизу с. Охримівка; 3 — 21 кв. Чайківського лісництва Вовчанського держлісгоспу; 4 — поблизу с. Мала Вовча; 5 — поблизу с. Друте Жовтнєве; 6 — поблизу с. Колодязне

The distribution of *Daphne sophia* Kalen. in Ukraine: □ — Known localities in which the species disappeared in XX century; ■ — Known localities in which the species was rediscovered in 2004 year; ▲ — New localities in which the species was found for the first time in 2004 year; 1 — 20 forest compartment, Chaikivka forest management unit, Vovchansk forestry enterprise; 2 — near Okhrimivka village; 3 — 21 forest compartment, Chaikivka forest management unit, Vovchansk forestry enterprise; 4 — Mala Vovcha village; 5 — Druhe Zhovtneve village; 6 — Kolodyazne village

рега р. Вовчої в заростях чагарників біля с. Мала Вовча, друге — в нижній частині схилу корінного берега у заростях чагарників на узліссі листяного лісу, нижче колишнього панського маєтку у с. Охримівка. С.С. Смолко знайшла третє місцезнаходження у 20 кв. Охримівського (нині — Чайківського) лісництва Вовчанського держлісгоспу на північно-західних схилах Славгородського яру [6]. Четверте у 1978 р. виявили Л.М. Горелова і В.В. Тверетина у 21 кв. Охримівського лісництва [1]. Два останні місцезнаходження розташовані на схилах балок, що з'єднуються з долиною р. Вовчої з півночі. В обох випадках *D. sophia* знайдено на узліссі природних листяних лісів. Після 1978 р. жодна експедиція не виявила нових популяцій,

а статус виду в Україні лишався нез'ясованим, що унеможливлювало підготовку і здійснення спеціальних охоронних заходів.

У 2004 р. група харківських екологів і ботаніків за підтримки Британського фонду Раффорд Моріс Ленг (Rufford Small Grant for Nature Conservation, The Rufford Maurice Laing Foundation) організувала експедицію для пошуків популяцій *D. sophia*, що ще могли зберегтися в Україні. У травні—серпні 2004 р. ми обстежили правобережжя р. Вовчої між селами Зибіно та Землянки, р. Плотви (лівої притоки р. Вовчої) між Охримівкою та Нефедівкою, р. Козинки (правої притоки р. Осколу) поблизу с. Меловое та її невеличких правих приток біля сіл Чугунівка і Меловое, р. Верхньої Дворічної (правої притоки р. Осколу) між селами Григорівка і Митрофанівка, р. Оскіл між селами Тополі і Кам'янка у Харківській обл., а також долину р. Лозної (правої притоки р. Айдару) між селами Овчарово та Петрівка і правобережжя Айдару між с. Шарівка та м. Білолуцьк у Луганській обл.

Спочатку спробували розшукати відомі до цього часу місцезростання *D. sophia* в Харківській обл., намагаючись врахувати всю наявну в літературі інформацію про умови рельєфу, тип рослинного покриву, домінуючі або характерні види рослин тощо. У двох місцезростаннях, виявлених В.І. Талієвим біля с. Охримівка і С.С. Смолко у 20 кв. Чайківського лісництва, повторно знайти вид нам не вдалося. Найвірогідніше, що в обох випадках причиною його зникнення було терасування схилів та їх штучне заліснення, що супроводжувалось докорінним знищенням природного рослинного покриву. У двох інших місцях, біля с. Мала Вовча і у 21 кв. Чайківського лісництва (вперше з 1910 та 1978 рр., відповідно), повторно виявлені невеличкі популяції *D. sophia* (знайдені О.О. Брезгуною). Після цього ми продовжили детальні пошуки, базуючись на уявленнях про екологічні особливості виду. У результаті знайдено ще дві нові популяції *D. sophia* (рисунк): на р. Вовчій біля с. Друге Жовтнєве (виявлено Є.В. Скоробогатовим і О.Г. Целішевим) і на правобережжі р. Верхньої Дворічної біля с. Колодязного Дворічанського р-ну (вперше в Україні за межами долини р. Вовчої; виявлено М.В. Баніком і С.В. Коноваленком). Відомості про місцезнаходження популяцій *D. sophia* наведені у таблиці.

Місцезнаходження популяцій *Daphne sophia* Kalen. у Харківській обл. України

№	Найближчий населений пункт	Долина річки	Географічні координати	Висота над рівнем моря, м	Площа території, яку займає популяція, м ²	Місцезростання
1	с. Охримівка	Вовча	50°20'24,7" пн. ш., 37°09'39,2" сх. д.	155	160	узлісся природного листяного лісу
2	с. Мала Вовча	Вовча	50°21'31,7" пн. ш., 37°14'50,5" сх. д.	140	~770 (~600 + + 25 + 145)	зарості чагарників
3	с. Друге Жовтнєве	Вовча	50°23'52,0" пн. ш., 37°22'49,7" сх. д.	150	400	узлісся природного листяного лісу
4	с. Колодязне	Верхня Дворічна	50°01'04,8" пн. ш., 37°39'32,0" сх. д.	130	~1250 (1050 + 200)	те саме

Результати досліджень засвідчують, що *D. sophia* зростає вздовж узлісь природних листяних лісів на крейдяних відслоненнях високих корінних берегів річок. Як правило, трапляється на верхніх або середніх частинах схилів з великим перепадом висот та різким перегином у верхній частині профілю.

Усі знайдені популяції *D. sophia* достатньо ізольовані одна від одної: мінімальна відстань між ними становить близько 6 км. Кожна з них займає незначну площу (близько 0,1 га). Популяції біля сіл Мала Вовча та Колодязного представлені, відповідно, трьома та двома цілковито ізольованими субпопуляціями (таблиця).

Висока вразливість виду визначається вкрай малими площами, на яких поширені окремі популяції. Головними факторами ризику для *D. sophia* слід вважати терасування і штучне заліснення крейдяних схилів, а також проведення лісгосподарських заходів там, де цей чагарник ще зберігся. Другорядними несприятливими факторами ми вважаємо лісові і степові пожежі, вплив захворювань і паразитів, випасання худоби.

Нині охоронний статус територій, на яких знайдено популяції *D. sophia*, не відповідає потребам збереження цього зникаючого виду. Його місцезнаходження у 21 кв. Чайківського лісництва виявлено на території ландшафтного заказника місцевого значення «Сіверськодонецький», проте в офіційних виданнях його відносять до ботанічного заказника національного значення «Вовчанський» [3]. Насправді жодна з територій, на яких поширений вид, не ввійшла до даного заказника. Таким чином, майже всі його місцезнаходження лишаються поза межами будь-яких об'єктів природно-заповідного фонду. Тому надання природоохоронного статусу національного значення виявленим територіям є першочерговим завданням у справі збереження *D. sophia* в Україні.

1. Ермоленко Е.Д., Горелова Л.Н., Кушнарєва Ю.И. К флоре и растительности меловых обнажений рек Волчьей и Оскол в Харьковской области // Вест. ХГУ. — 1981. — № 211. — С. 6—11.
2. Келлер Б.А. Флористические, геоботанические и экологические заметки // Зап. Воронеж. с.-х. ин-та. — 1927. — 8. — С. 157—184.
3. Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. Природно-заповідний фонд Харківської області. — Харків: Райдер, 2005. — 304 с.
4. Клоков М., Котов М. Про крейдяне вовчаче личко (*Daphne sophia* Kalen.) та його видову самостійність // Тр. с.-г. ботан. — 1927. — 1, вип. 3. — С. 105—109.
5. Коновалов Н.А. Меловые боры Курской губернии // Очерки по фитоценологии и фитогеографии. — М.: Новая деревня, 1929. — С. 329—343.
6. Смолко С.С. Третинний релікт — вовчі ягоди Софії (*Daphne sophia* Kalen.) на Середньоросійській височині та його сучасне поширення // Укр. ботан. журн. — 1967. — 24, № 1. — С. 69—75.
7. Талиев В. О *Daphne Sophia* Kalen. // Тр. о-ва испытат. природы при Харьк. ун-те. — 1911. — 45. — С. 95—151.

Рекомендує до друку
С.Л. Мосякін

Надійшла 20.12.2006

М.В. Баник ¹, В.В. [Тверетинова]², Р.Е. Волкова ², Т.А. Атемасова ³, А.А. Атемасов ³,
О.А. Брезгунова ³, А.С. Влащенко ⁴, Г.Л. Гончаров ⁵, С.В. Коноваленко ⁶,
В.М. Скоробогатов ³, Е.В. Скоробогатов ³, А.Г. Целищев ¹

¹ Украинский научно-исследовательский институт лесного хозяйства и агролесомелиорации им. Г.Н. Высоцкого, г. Харьков

² Харьковский национальный педагогический университет им. Г.С. Сковороды

³ Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина

⁴ Национальный природный парк «Гомольшанские леса»

с. Задонецкое, Змиевской р-н Харьковской обл.

⁵ Восточное государственное бассейновое управление охраны водных живых ресурсов, г. Харьков

⁶ Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева

НОВЫЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ *DAPHNE SOPHIA* KALEN. (THYMELEACEAE) В УКРАИНЕ

В 2004 г. проведено полное обследование области распространения *Daphne sophia* Kalen. в Украине благодаря гранту Rufford Small Grants Scheme. Небольшие популяции выявлены только в двух из четырех ранее известных местонахождений вида, причем в одном из них — впервые с 1910 года. Две другие популяции полностью исчезли в связи с террасированием и облесением меловых склонов. Кроме того, в Харьковской обл. обнаружено два новых местонахождения вида. Современный ареал *D. sophia* в Украине включает четыре местонахождения (три — на правом берегу р. Волчья, одно — на правом берегу р. Верхняя Двуречная).

Ключевые слова: *Daphne sophia*, исчезающий вид, Харьковская область

М.В. Баник ¹, В.В. [Тверетинова]², Р.Е. Волкова ², Т.А. Атемасова ³, А.А. Атемасов ³,
О.О. Брезгунова ³, А.С. Влащенко ⁴, Г.Л. Гончаров ⁵, С.В. Коноваленко ⁶,
В.М. Скоробогатов ³, Е.В. Скоробогатов ³, А.Г. Целищев ¹

¹ G.N. Vysotsky Ukrainian Research Institute of Forestry and Forest Melioration, Kharkiv

² G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

³ V.N. Karazin Kharkiv National University

⁴ National park «Gomolshanski lysy», Zadinetske village, Zmyiv district, Kharkiv region

⁵ Eastern State Basin Board for the Protection of Living Water Resources, Kharkiv

⁶ V.V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University

NEW LOCALITIES OF *DAPHNE SOPHIA* KALEN. (THYMELEACEAE) IN UKRAINE

In 2004 first complete survey of the range of *Daphne sophia* Kalen. in Ukraine was accomplished with support of Rufford Small Grants Scheme. Among 4 sites where *Daphne sophia* was historically known in the country only 2 sites still support small populations including one rediscovered for the first time since 1910. Two other populations disappeared completely due to terracing and afforestation of chalk slopes. Moreover, two new locations of the species were discovered in Kharkiv region. Therefore, current distribution of *Daphne sophia* in Ukraine is confined to 4 sites (3 sites along right bank of Vovcha river and 1 site along right bank of Verchnya Dvorichna river).

Key words: *Daphne sophia*, threatened species, Kharkiv region.